

I. НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ НАУКИ

1. Наказателноотговорни лица – субект на престъплението, вменяемост и невменяемост. Особени правила относно наказателната отговорност на непълнолетните

Наказателната отговорност се поражда само от престъпление и обратно – всяко престъпление поражда наказателна отговорност. Всяко наказателно отговорно лице е по необходимост и субект на престъплението. Субект на престъплението и наказателно отговорно лице може да бъде само човек, който е достигнал определена възраст и се намира в състояние на вменяемост.

Кой е човек и кой не е, се определя от биологията и медицината. Субект на престъплението и наказателноотговорно лице по нашето право може да бъде само индивидуален и никога колективен правен субект – юридическо лице.

На второ място, за да може един човек да бъде субект на престъпление и да бъде наказателноотговорен, той трябва да е навършил такава минимална възраст, в която е достатъчно психически и социално зрял, че да бъде способен да извърши престъпление и да е пригоден да понесе следващото се да него наказание. Ако едно лице не е навършило четиринадесет годишна възраст и следователно е малолетно, то не може да бъде подложено на наказателна репресия – налице е необорима презумпция за липса на зрелост. Ако лицето е между 14 и 18 години и следователно е вече непълнолетно, то въпросът за неговата психическа и социална зрелост подлежи на индивидуално изследване и изрично установяване. Налице е индивидуално оборимата презумпция за липса на зрелост. Непълнолетно лице – навършило 14, но ненавършило 18 години – е наказателноотговорно, ако е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си. По отношение на лице навършило 18 години е налице необоримата презумпция за зрелост и оставя да се разисква само въпросът за неговата вменяемост.

На трето място, за да може един човек да бъде субект на престъпление и да се окаже наказателноотговорен, трябва той да е и вменяем – да има индивидуалната способност да прояви вина. Докато наказателноотговорно лице може да бъде само онова, което и от своя гледна точка и най-вече от обществена е пригодно за наказване. Наказателноотговорното лице съдържа винаги в себе си субекта на престъплението, защото неговата фигура е по-трудно постижима. Този извод следва и от режима за налагане на наказанията - Чл. 33 (2) “Не се налага наказание на лице, което е извършило престъпление, когато до произнасяне на присъдата изпадне в разстройство на съзнанието, вследствие на което не може да разбира свойството или значението на своите постъпки или да ги ръководи. Такова лице подлежи на наказание, ако оздравее.”

Освен своите три основни качества НОЛ може да има и някои допълнителни наказателноправно релевантни качества – непълнолетието и намалената вменяемост. Те са от значение не само за индивидуализацията, но и за диференциацията на наказанието и се

изследват след като бъде изяснено, че проявата, привлякла наказателноправно внимание е престъпление, понеже се имат предвид само за наказанието.

Вменяемост и невменяемост

По отношение на индивидуално зрелите непълнолетни и по отношение на пълнолетните лица е налице оборима презумпция за вменяемост – те притежават способността да разбират свойството и значението на своите деяния и могат да ръководят постъпките си. Вменяемостта има същите показатели като зрелостта за подлагане на наказателна репресия при непълнолетните. Но докато зрелостта на непълнолетния за наказване свидетелства за едно относително по-ускорено индивидуално развитие, то вменяемостта свидетелства за нормално психическо състояние. Невменяемостта е налице, само когато ненормалното психическо състояние води и до неспособност да се разбира свойството или значението на своите деяния или да се ръководят постъпките.

На тази основа невменяемостта се очертава от два кумулативни критерия:

А. Медицински

Според него болестните състояния, които могат да доведат до невменяемост са систематизирани в следните три групи:

а) Умствена недоразвитост – олигофрения.

Тя е задържане на умственото развитие без възможност за подобрене. Получава се вследствие на повреждане на плода или заради въздействие в най-ранна детска възраст. Бива:

Идиотия – това е пълна липса на интелект и на членоразделна реч; безпомощност и неспособност за планомерни действия;

Имбецилност – това е много нисък интелект, тежко разстройство на речта, на със способност за придобиване на известни знания за елементарен физически труд под чуждо ръководство;

Дебилност – това е състояние на сравнително развита реч, на способност за елементарна практическа ориентация и за известна планомерно дейност; неспособност за абстрактно мислене и за оценка на по-сложни положения.

Страдащите от идиотия и имбецилност са във всички случаи невменяеми. Докато страдащите от дебилност са поначало вменяеми, освен ако не се касае до деяния, които налагат абстрактно мислене.

б) Продължително разстройство на съзнанието – хроническа душевна болест. Също няма възможност да подобрене. В две групи:

шизофрения – води до загуба на единството на личността, халюцинации и налудни идеи;

епилепсия – това е заболяване, изразено в конвулсивни припадъци, придружени със загуба на съзнанието и постепенно настъпваща тежка деградация.

в) Краткотрайни разстройства на съзнанието. По начало са преходни и излечими. Дължат се на соматични и на общи инфекциозни и други заболявания.

От значение за вменяемостта на дееца са следните:

Патологично алкохолно напиване – различно е от обикновеното опиване с алкохол. Проявява се в две форми – патологичен ефект: съпроводено е с дълбоко помрачаване на съзнанието и бурна двигателна възбуда, с автоматични, безцелни движения и немотивирани постъпки; патологично просънно състояние: такива са хипнотичните състояния и реактивни състояния: преходни психически травми, които могат да се изразят в параноидна или халюцинаторна форма.

Б. Юридически

Според този критерий лицето не е наказателноотговорно, когато не е могло да разбира свойството или значението на извършеното – интелектуален момент, или да ръководи постъпките си – волеви момент на вменяемостта.

Деецът може да се окаже невменяем най-напред заради неизпълването на интелектуалния момент. Лицето разбира свойството на деянието, когато е наясно с технологичната му страна, а именно с неговите фактически закономерности и резултат – до какво води то. А разбира значението на своето деяние, когато е неясно с неговата социологическа страна, именно: може да му даде правилна социална оценка – дали е добро, лошо или безразлично за обществото.

Деецът може да се окаже невменяем и зареди ниеизпълване на волевия (реактивния момент на вменяемостта – когато не може да ръководи постъпките си (разстройство на волята). Такова е например състоянието при прояви на наркомани в състояние на абстиненция.

Пълна, частична невменяемост

Вменяемостта се явява качество на субекта на престъплението и се определя като предпоставка за вината му. Психическото разстройство след извършване на престъплението е последващо състояние на невменяемост за наказване, което не засяга наличността на извършено престъпление и породената от това престъпление наказателна отговорност да дееца. Това състояние е само пречка за провеждане на наказателен процес с цел налагане на наказание и изпълнение на наложено наказание.

Лицето може да бъде (за цял живот или определен период от време) невменяемо по отношение на всички свои деяния, при което се говори за неговата пълна невменяемост или невменяемо само по отношение на определени свои деяния, при което се говори за негова частична невменяемост.

Пълната невменяемост може да е дадена като трайно, обикновено за дееца състояние; периодично настъпващи кризисни моменти – при хронически болести, придружени с пристъпи или изключително и поради това временно и преходно психическо състояние на лицето.

Частично невменяеми са страдащите от дебилност и налудни идеи. Тези лице са невменяеми само за своите деяния, които налагат абстрактно мислене или по отношение на

предмети и явления, които са източник на налудничави идеи, например пироманите за палежа. В останалите случаи частично невменяемите лица са вменяеми. Частичната невменяемост трябва да се различава от намалената, която не е обобщение, а се отнася до определено деяние. Освен това намалената вменяемост не е невменяемост. Тя е вид вменяемост. НВ е състояние на отрицателни количествени изменения в способностите на субектите да разбират свойството и значение на деянието и да ръководят постъпките си. Те затрудняват дееца, но не препятстват способностите му да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си. Измененията са в рамките на вменяемостта – те не водят до качествена промяна към невменяемост на дееца.

Принудителни медицински мерки

Когато едно лице изпадне в психическо разстройство и представлява опасност за околните и за самия себе си, могат да му бъдат наложени принудителни мерки. ПМ по НК се вземат само по отношение на лице, което е извършило предвидено в НК общественоопасно деяние. Те се вземат само ако и докато деецът продължава да бъде опасен.

Особени правила относно наказателната отговорност на непълнолетните

Има три възрастови групи с оглед на това дали включените в тях субекти могат да носят НО:

Малолетни – до 14 години, за които се смята, че никога не са достигнали нужната възраст за психическа и социална зрелост, която позволява да бъдат подложени на наказателна репресия;

Непълнолетни – от 14 до 18 години, да които се предполага, че не са достигнали нужната възраст за психическа и социална зрелост, която позволява да бъдат подложени на наказателна репресия;

Пълнолетни – след 18 години, за които се смята, че винаги са достигнали нужната възраст за психическа и социална зрелост, която позволява да бъдат подложени на наказателна репресия.

Малолетните са във всички случаи и безусловно наказателнонеотговорни. Разбира се дори и проявите на такива лица не оставят без последици. Чл. 32 (2)“ По отношение на малолетните лица, извършили общественоопасни деяния, могат да бъдат приложени съответни възпитателни мерки.” – по ЗБППМН.

Непълнолетните не носят НО, ако не могат да разбират свойството или значението на деянието или да ръководят постъпките си. В такъв случай и по отношение на тях се налагат горепосочените възпитателни мерки. За тях се презюмира, че не биха могли да разбират свойството или значението на деянието и да ръководят постъпките си – възрастова незрелост. Наред със нея има и втора причина за тяхната неспособност, характерна и за пълнолетните – душевна болест, обосноваваща невменяемост.

Презумцията за възрастова незрелост далеч не изчерпва привилегиите на непълнолетните спрямо пълнолетните дейци.